

УДК 343.9

А.Г. ГАРКУША, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ ПОНЯТЬ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Ключові слова: злочин, склад злочину, побої, мордування, фізичний біль, моральні страждання, тілесні ушкодження

Проголошення у Конституції України людини, її життя та здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки найвищими соціальними цінностями в державі вимагає належного їх захисту нормативно-правовими актами всієї системи права. Безумовний пріоритет тут відіграє кримінальне право як крайній та найдієвіший засіб забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Саме тому норми кримінального закону повинні бути чіткими, зрозумілими, однозначно розтлумаченими, безколізійними та безконкурентними, адже наявність вказаних обставин значно ускладнює застосування статей Кримінального кодексу (далі – КК) України на практиці, а відповідно впливає на якість захисту проголошених в Основному Законі цінностей.

Можливо, вітчизняна наука досягне такого ступеня розвитку, яка й призведе до впровадження «ідеального» кримінального закону, а суспільство стане настільки правосвідомим, що злочини ніхто не буде вчиняти.

Процес удосконалення чинного КК України триває з часу його прийняття. І на сьогодні розглядуване питання є актуальним. Про це свідчать офіційні статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України щодо щорічного зростання зареєстрованих заяв та повідомлень про злочини, що вчинені, або готуються. Так, у 2009 р. їх зареєстровано 2907335, у 2010 – 3139173, у 2011 – 3346539, шоста час-

тина з яких виявляється злочинами¹. Одним із пріоритетних напрямків процесу удосконалення діючого кримінального законодавства є і злочини проти здоров'я особи, зокрема дослідження кримінальної відповідальності за побої і мордування.

У зв'язку з цим слід зазначити, що питання кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи за різними аспектами і за побої, і мордування, зокрема, розглядалися у працях таких вчених, як П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, Г.Є. Болдарь, В.І. Борисов, Н.О. Гуторова, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, М.Й. Коржанський, В.М. Куц, В.В. Лень, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко тощо. Метою цієї статті є дослідження особливостей понятійного апарату злочинів проти життя та здоров'я особи крізь призму побоїв і мордування як злочинів, вчинення яких приводить до конкуренції із значною частиною норм, розміщених у Розділі II Особливої частини КК України.

Слід зазначити, що смерть та певний ступінь шкоди здоров'ю людині в тому числі можуть викликати:

- 1) удар (ч.1 ст.126 КК України);
- 2) побої (ч.1 ст.126 КК України);
- 3) мордування (ч.2 ст.126 КК України);
- 4) інші насильницькі дії (ч.1 ст.126 КК України).

Вчинення цих дій кваліфікують за ч.1 або ч.2 ст.126 КК України, проте їх наслідки та способи вчинення можуть утворювати інші злочини. Зокрема, до таких наслідків та способів, а відповідно і до правової оцінки належать:

- 1) особлива жорстокість (п. 4 ч.2 ст.115 КК України);

¹ Дані взято з <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>.

2) систематичне знуцання (ст.116 КК України);

3) систематичне приниження (ч.1 ст.120 КК України);

4) особливе мучення (ч.2 ст.121 КК України);

5) мучення (ч.1 ст.127 КК України);

6) фізичний біль (ч.1 ст.126 КК України);

7) сильний фізичний біль (ч.1 ст.127 КК України);

8) фізичне страждання (ч.1 ст.127 КК України);

9) психічне страждання (ч.1 ст.127 КК України).

Оскільки наслідки та спосіб вчинення злочину є ознаками, що характеризують зміст об'єктивної сторони складу злочину, то виключенням із встановленої нами системи є мета залякування (ч.2 ст.121, ч.2 ст.122, ч.2 ст.126, ч.1 ст.127 КК України), яка відноситься до ознаки, що характеризує зміст суб'єктивної сторони вказаних складів злочинів. Питання залякування у злочинах проти життя і здоров'я буде розглядатися в інших роботах.

Відсутність у КК України визначення наведених нами понять є підставою для звернення до різних офіційних нормативно-правових актів та наукових джерел з метою заповнення цієї прогалини та можливості використання отриманих результатів у процесі створення удосконалених конструкцій відповідних норм кримінального закону, а також практики їх застосування.

Так, Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі – Правила), затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. [1], не містять визначення поняття побоїв, а лише вказують у п.3.1 на те, що побої не становлять особливого виду тілесних ушкоджень. Вони характеризуються багаторазовим нанесенням ударів.

У п.3.2 Правил поняття заподіяння мук визначено як дії, що спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття та тепла, залишення її в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії. У п.3.2 Правил поняття заподіяння мордування – це дії, що полягають у

багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостро колючими предметами, дії термічних факторів та інші аналогічні дії.

Вважаємо, що таке визначення понять викликає більше запитань, ніж дає відповідей. Не вдаючись у їх детальний аналіз, одразу потрапляє в поле зору суперечність наведеного документа положенням кримінального закону.

Так, заподіяння побоїв, мук та мордування визначено як дії, тоді як ч.2 ст.126 КК України починається із «...ті самі діяння...», що автоматично наштовхує на думку щодо можливості їх заподіяння шляхом і бездіяльності. Суто з теоретичної точки зору можна припустити ситуацію, у якій лікар не вживає жодних дій щодо введення певних знеболюючих препаратів людині, яка цього потребує, переживаючи при цьому нестерпний фізичний біль (наприклад, потерпілий від дорожньо-транспортної пригоди з численними переломами кісток та забоями тканин).

Вважаємо більш вдалим та повним визначення понять мордування і мучення, які вироблені медичною наукою ще у 60-х рр. ХХ століття.

Так, мучення визначається як умисне спричинення страждань людині, що супроводжується порушенням фізіологічних функцій організму і тягнуть за собою розлад здоров'я або навіть небезпеку для життя потерпілого. До мучення відносять довготривале або іноді багаторазове позбавлення їжі і води, тримання у шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії [2, с.37].

Мордування визначено як умисне нанесення ушкоджень з спричиненням сильних больових відчуттів чи психічних страждань. До таких дій відносяться побої, численні уколи, припалювання розпеченим металом, вплив електричним струмом, тримання в холодних чи темних приміщеннях, позбавлення їжі та ін. Мордування – медико-юридичне поняття [3, с.32].

Наведені визначення понять «мордування» і «мучення» свідчать про їх схожість, а якщо бути точним, то однаковими.

Звернемося до словників, енциклопедій загальної термінології, медичної та юридичної.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає удар як різкий сильний поштовх, що утворюється внаслідок короткочасного зіткнення рухомого тіла з яким-небудь іншим тілом; швидка, різка дія чого-небудь [4, с.1496];

– мучення – завдавати комусь фізичного болю або моральних страждань; мучити, катувати [4, с.697];

– жорстокий – який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечний, безжалісний; який виражає злобу, суворість; грізний; який перевищує звичайну норму, звичайний ступінь чого-небудь; тяжкий, важкий [4, с.491];

– особливий – який чимось вирізняється з поміж інших, не такий, як інші, не схожий на інші; незвичайний, винятковий; характерний лише для певного предмета, явища, певної особи і т. ін.; своєрідний, специфічний; який відзначається більшою, ніж звичайно, мірою свого вияву [4, с.861–862];

– знущатися – заподіювати муки, страждання кому-небудь; зло висміювати кого-, що-небудь, глузувати з когось, чогось [4, с.474];

– принижувати – ставити в принизливе становище, ображати; применшувати значення, роль кого-, чого-небудь, видавати менш значним; зменшувати інтенсивність, силу вияву чого-небудь [4, с.1124];

– страждати – зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього; відчувати наслідки чого-небудь (переважно негативного); зазнавати моральних мук, переживань; зазнавати утисків, переслідування і т. ін. через кого-, що-небудь, в ім'я когось, чогось [4, с.1399].

Для наведених визначень понять деяких наслідків та способів вчинення злочинів проти життя та здоров'я спільним є спричинення болю (а для деяких систематичність), тому постає питання про їх зміст.

Отже, зазначений словник визначає поняття болю як відчуття фізичного страждання; своєрідний психофізіологічний стан людини, який проявляється в неприємному, гнітючо-

му, інколи нестерпному відчутті; відчуття прикrostі, образи, смутку [4, с.112].

Радянський енциклопедичний словник визначає, що біль – неприємне (інколи нестерпне) відчуття, яке виникає під час сильного подразнення (укол, удар, запалення та ін.) чутливих нервових закінчень, закладених в органах і тканинах; викликає ряд захисних реакцій організму [5, с.156].

У медичній електронній енциклопедії біль визначено як одну з чотирьох основних ознак запалення, що відбувається у тканині, разом із відчуттям печії, почервонінням і набряком. Вважається, що біль під час запалення пов'язаний із виділенням з уражених клітин ряду хімічних речовин, що подразнюють болюві рецептори [6].

Медична енциклопедія: біль – своєрідний психофізіологічний стан людини, що виникає в результаті впливу надсильних чи руйнівних подразників, які викликають органічні або функціональні порушення в організмі; інтегративна функція організму, яка мобілізує найрізноманітніші функціональні системи для захисту організму від впливу шкідливого фактору і включає такі компоненти як свідомість, відчуття, пам'ять, мотивації, вегетативні, соматичні і поведінкові реакції, емоції [7, с.35].

У тлумачному словнику В. Даля: біль – відчуття, пов'язане із тілесними стражданнями; відчуття горя, душевних страждань [8, с.111–112].

В. Даль ототожнює мордування з мученням [9, с.63], і воно має підтвердження у працях сучасників.

Зокрема, Г.Є. Болдарь та А.О. Данилевський вказують на невиправданість застосування законодавцем синонімічних понять «мордування» та «мучення» для позначення тотожних діянь, що є порушенням єдності термінології, а отже і недоліком законодавчої техніки [10, с.45].

Г.Н. Телесницький, дослідивши генезис кримінальної відповідальності за катування, дійшов до висновку, що тортури, катування, мордування і мучення є тотожними та найтяжчими проявами жорстокого поводження з людиною [8, с.495].

Щодо систематичності, то визначати її слід розуміти як побудовану систему, упорядковану за певним планом; ий – який спирається на певну систему; суворо планомірний; постійний, регулярний [4, с.1321].

Отже, проміжним висновком є визнання понять мордування та мучення тотожними, що у свою чергу може стати підставою для відповідних змін кримінального закону. Також слід вказати на термінологічну помилку у ч.1 ст.127 КК України, у якій ведеться мова про спричинення сильного фізичного болю, фізичного чи психічного страждання, тоді як людина може відчувати *фізичний біль та моральні страждання* (курсив наш – А.Г.), що свідчить про переважання диспозиції вказаної норми.

Наведені особливості понятійного апарату злочинів проти життя та здоров'я особи можуть бути підставою для внесення змін і доповнень до Правил, оскільки навіть норми Розділу II Особливої частини КК України характеризуються значною бланкетністю. Оптимальним виходом із сьогоденної ситуації може бути включення наступних понять до додатку КК України у вигляді Словника кримінально-правових термінів, доцільність прийняття якого в тому числі обґрунтовує М.І. Хавронюк [12, с.42].

На підставі викладеного, пропонуємо наступні визначення понять удару, побоїв, мордування (мучення), особливої жорстокості, систематичного знуцання, фізичного болю, психічного страждання, які повинні певним чином зменшити кількість правозастосовних проблем (в межах Розділу II Особливої частини КК України).

Удар – різкий (швидкий), сильний та різючий поштовх або дія, що утворюється в результаті короткочасного зіткнення частин тіла людини або предметів навколишнього світу з тілом іншої людини, який викликає у неї фізичний біль та порушення чи пошкодження анатомічної цілісності органів або тканин.

Побої – це дії, пов'язані із багаторазовим (два або більше) завданням удару (за відсутності їх систематичності, тобто регулярності

або постійності), що не спричинили тілесних ушкоджень, але викликали пошкодження чи порушення анатомічної цілісності органів або тканин.

Мордування (мучення) – це діяння, пов'язані із систематичним (регулярним, постійним) нанесенням ударів, щипанням, шмаганням, впливом термічних факторів, невиконанням покладених обов'язків та інші аналогічні діяння, що не спричинили тілесних ушкоджень, але викликали пошкодження чи порушення анатомічної цілісності органів або тканин.

Фізичний біль – специфічний психофізіологічний стан людини, який проявляється у неприємному, гнітючому, інколи нестерпному відчутті, що виникає в чутливих нервових закінченнях, закладених в органах і тканинах та пов'язаний із виділенням з уражених клітин ряду хімічних речовин, що подразнюють больові рецептори.

Психічне страждання – негативні відчуття (дуже часто пов'язані із негативними емоціями, найчастіше страхом), що виникають внаслідок незаконного та (або) насильницького впливу на особу у її свідомості, здатні викликати психічні розлади або стати причиною психічних захворювань.

Особлива жорстокість – виняткова міра прояву безжалісності, нелюдяності, яка значно перевищує будь-які розумні межі способу вчинення злочину та полягає у спричиненні потерпілому надзвичайного фізичного болю та (або) моральних страждань.

Систематичне знуцання – діяння, пов'язані із регулярним або постійним впливом на тілесну чи психічну недоторканність людини, який здійснюється шляхом посягань на її честь, гідність та здоров'я і може стати причиною самогубства.

Оскільки крім здоров'я особи побої і мордування посягають на її честь і гідність, завжди викликають душевні переживання, інколи стають причиною певних розладів психічної діяльності, то слід погодитися із позицією В.В. Леня стосовно того, що на сьогодні існує нагальна потреба поділу на ступе-

ні тяжкості спричиненої психічної (наприклад, психічне тяжке, невиліковне (хронічне) захворювання або психічне відхилення, яке є нетривалим і повністю виліковним, або покращення стану до втрати суспільної небезпеки для себе і оточуючих) шкоди під час вчинення злочину. Має бути як мінімум двоступеневий поділ на легкий та тяжкий або, наприклад, за аналогією тілесних ушкоджень на легкі, середнього ступеня та тяжкі, але в цьому питанні (стосовно поділу на види взагалі) останнє слово, безумовно, – за фахівцями з психіатрії, і в питанні, чи можливий та доцільний поділ саме на три ступеня [13, с.104–105].

Більш того, заподіяння шкоди психічному здоров'ю особи, не пов'язаного із настанням психічної травми (яка виступає тяжким тілесним ушкодженням), не є кримінально караним [14, с.134], а тому в подальшому слід детально визначитись із кримінально правовим значенням наслідків побоїв і мордування, пов'язаних із певними психічними розладами, не пов'язаними із психічною травмою.

Вважаємо, що головним лейтмотивом проведеної роботи є слова видатного вченого Рене де Карта – ...правильно визначаєте слова і ви позбавите світ половини непорозумінь...

ЛІТЕРАТУРА

1. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України : від 17.01.1995 р. // Юридичний вісник України. – 1995. – № 18. – С. 5–9.
2. Большая медицинская энциклопедия : [в 30-ти т.]. Т. 16. Музеи – НИЛ / гл. ред. Б. В. Петровский. – 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1978. – 512 с.
3. Большая медицинская энциклопедия : [в 30-ти т.] Т. 9. ИБН–РОШД–ЙОРДАН / гл. ред. Б. В. Петровский. – Изд. 3-е. – М. : Сов. энцикл., 1978. – 483 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

5. Советский энциклопедический словарь / науч.-ред. совет : А. М. Прохоров (предисл.). – М. : Сов. энцикл., 1981. – 1600 с.

6. Медична енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vseslova.ru/index.php?dictionary=medicine&word=bol>.

7. Большая медицинская энциклопедия : [в 30-ти т.]. Т. 3. БЕКЛЕМИШЕВ–ВАЛИДОЛ / гл. ред. Б. В. Петровский. – Изд. 3-е. – М. : Сов. энцикл., 1976. – 584 с.

8. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 1–4. Т. 1. А–З / Даль Владимир. – М. : Рус. яз., 1989. – 699 с.

9. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 1–4. Т. 2. И–О / Даль Владимир. – М. : Рус. яз., 1989. – 779 с.

10. Болдарь Г. Є. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів : наук.-практ. посіб. / Г. Є. Болдарь, А. О. Данилевський. – Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 152 с.

11. Телесницький Г. Н. Генезис кримінальної відповідальності за катування / Г. Н. Телесницький // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.) / упоряд.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 492–495.

12. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – 504 с.

13. Лень В. В. Психічна хвороба: дискусійні питання щодо диференціації тяжкості ушкодження / В. В. Лень // Вісник прокуратури. – 2010. – № 8. – С. 102–105.

14. Лень В. В. Психічна травма як обставина, що свідчить про реальність погрози вбивством / В. В. Шаблистий, В. В. Лень // Центральноукраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. – Кі-

розовград : КіпЮІ ХНУВС, 2011. – № 1. – | С. 131–135.

Гаркуша А. Г. Питання удосконалення окремих понять у злочинах проти здоров'я особи / А. Г. Гаркуша // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 194–199 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gagpzo.pdf>

Розглянуто питання удосконалення окремих понять у злочинах проти здоров'я особи, зокрема пов'язаних із побоями і мордуванням.

Гаркуша А.Г. Вопросы усовершенствования отдельных понятий в преступлениях против здоровья личности

Рассмотрены вопросы усовершенствования отдельных понятий в преступлениях против здоровья личности, в частности связанных с побоями и истязанием.

Garkusha A.G. Issues of Improvement of Individual Concepts of Crimes against the Person's Health

The article deals with the improvement of individual concepts of crimes against the person's health, particularly related to the beating and torture.

Форум права Форум права